

Asceticism, Sexuality and Torah Study in Slonim Hasidism

Noga Baror-Bing, Hebrew University of Jerusalem

Abstract

In its earliest days, Hasidism held two approaches to asceticism and sexual activity. In the first, the sexual instinct was perceived as one among many physical challenges to manage. In the second approach, a lifestyle of asceticism and abstinence was endorsed. Later Hasidism tried to negotiate these two approaches and required its followers to adhere to a life of limited physical extremes. This article deals with the later Slonim Hasidism. Reb Shalom Noach Brazovsky's (1911-2000) thought combines the Hasidic emphasis on Kedusha – shared by the Gur and other Hasidic communities – with the Litvak stress on Torah learning as a preeminent value. The Slonim Admor, Brazovsky, who used contemporary forms and subjects in his writings, such as the military, refers to an Army of Holiness aimed at limiting sexual activity. This demands from Slonim followers an approach towards their own abstinence which is stricter than that which the Halacha requires. Followers are to keep away from anything which may arouse the sexual instinct, while also fulfilling the uncompromising demand to study Torah, as is accepted in the Litvak communities. I claim that these two approaches are not contradictory but rather complementary. While the Slonim Hasidism are often perceived as moderate and even modern, I suggest that the group has incorporated radical values regarding family life, the human body and sexuality. Its approach to abstinence places it among the more extreme of the ultra-orthodox Hasidic groups while it simultaneously upholds the strictest values of the Litvak world.

תקציר

החסידות בראשיתה פיתחה שתי גישות ביחס לסגפנות ופרישות מינית. בעוד האחת אחזה בטיפול ביצר המיני כחלק מעיקרון עבודה בגשמיות, אימצה הגישה השנייה אורח חיים של פרישות וסגפנות. החסידות המאוחרת בוחרת להכריע בין שתי הגישות הללו ולמעשה מציגה תביעה לאמץ אורח חיים של פרישות, הבא לידי ביטוי בספרות ובחיים ומדגיש את ערך הקדושה, שביטוייה המובהק בחיי החסידים הוא בפרישות המינית.

מאמרי יתמקד בחסידות סלונים המאוחרת, בדגש על משנתו של ר' שלום נח ברזובסקי (1911-2000). הגותו של ברזובסקי נעה בין מתן ערך חסידי מובהק לתפיסת 'הקדושה', מגמה המאפיינת גם את חסידות גור וחצרות חסידיות נוספות, לבין הענקת ערך ללמדנות, ובמקרה של חסידות סלונים, יצירת חסידות למדנית-ליטאית המדגישה את לימוד התורה כערך עליון. ברזובסקי כינה את חסידות סלונים 'צבא הקדושה', כינוי המבטא אתוס של פרישות מינית. אתוס זה תובע מן החסידים הרחקה רדיקלית מעבר לשורת הדין ההלכתית, בכל מה שעלול לעורר את היצר המיני, כל זאת לצד דרישה בלתי מתפשרת לקיום מצוות תלמוד תורה – דרישה העומדת בראש סולם הערכים של הציבור הליטאי.

במאמר זה אבקש לטעון כי שתי מגמות אלה אינן נמצאות בסתירה אלא דווקא משלימות זו את זו לכדי תמונה אחת, בה חסידות סלונים – הנחשבת לעיתים בעיני המתבונן מן הצד כחסידות מתונה ואף מודרנית – מתגלה כחסידות אשר מאמצת לחיקה ערכים רדיקליים בהתייחסותה אל חיי משפחה, מיניות וגוף.

גישתה הפרישותית של חסידות סלונים ממקמת אותה בצד המחמיר של החברה החרדית בסוגיה זו תוך אימוץ תפיסות של לימוד תורה נוסח ישיבות ליטא.

היחס לפרישות, מיניות ולמדנות בחסידות סלונים

נגה בראור-בינג

האוניברסיטה העברית בירושלים

מבוא

האדמו"ר מסלונים: ר' שלום נח ברזובסקי (1911-2000) פעל במחצית השנייה של המאה העשרים והתמנה באופן רשמי לאדמו"ר בשנות השמונים של המאה העשרים. אף שחסידות סלונים אינה נמנית עם החסידויות הגדולות בארץ, ספריו של האדמו"ר האחרון מסלונים ר' שלום נח ברזובסקי – המכונה גם בעל ה'נתיבות שלום' – נלמדים בתנופה גם בזרמים אשר אינם מגדירים את עצמם כחסידיים, ומתוך כך זוכים דבריו לפופולריות רבה. ציבור רחב של אנשים ונשים בא ללמוד ולהפנים רעיונות חסידיים המשתקפים בספרי חסידות סלונים ובתכניה, ודרכם גם יכול ציבור הקוראים להבין את החסידות בכללותה בימינו.

במאמר זה אבקש לבחון את מושג ה'קדושה' השכיח בכתבי האדמו"ר מסלונים, בפרט בסדרת ספריו ה'נתיבות שלום'.¹ אבדוק האם אידאל הפרישות, הקדושה והסגפנות הבאים לידי ביטוי בספריו של ר' שלום נח ברזובסקי אכן משקפים רוח חדשה בחסידות המאוחרת או שמא אין בהם אלא התרפקות נוסטלגית על העבר? עוד ארצה לבדוק מהו סוד קסמם של ספרי הסדרה 'נתיבות שלום', קסם שבו נשבות גם קבוצות שאינן חרדיות?

רוב עיסוקו של ר' שלום נח ברזובסקי במושג ה'קדושה' בספריו נוגע בהיבטים המיניים ובהחמרות המתחייבות מהם, הן בעולמו האינדיבידואלי של החסיד, הן ביחסיו עם אשתו. אולם, מושג זה אינו מתפרש באופן קונקרטי ונותר עמום לעיתים. לפיכך, במהלך מחקרי היה עליי לפענח את הצופן של מושג ה'קדושה' ולחשוף את

1 מושגים אלו ופרשנותם העסיקו את המסורת היהודית-חסידית מקדמת דנא. על מושג 'שמירת הברית' והמיניות בחסידות ראו: ג' שגיב, 'חיקון הברית ושיח הסגפנות בחסידות צ'רנוביל', בתוך: ר' אליאור (עורכת), 'דברים חדשים עתיקים': מיתוס, מיסטיקה ופולמוס, פילוסופיה והלכה, אמונה וריטואל במחשבה היהודית לדורותיה (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כג), ב, ירושלים תשע"א, עמ' 355–406; ד' ביאל, 'התשוקה לסגפנות בתנועה החסידית', בתוך: 'ברטל', גפני (עורכים), ארוס, אירוסין ואיסורים: מיניות ומשפחה בהיסטוריה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 213–224; צ' קויפמן, בכל דרכיך דעהו: תפיסת האלוהות והעבודה בגשמיות בראשית החסידות, רמת גן תשס"ט, עמ' 227–228, 418–423, 493–494, 517–518; ד' אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרז"ין ומקומו בעולם החסידות, ירושלים תשס"ז, עמ' 523; א' נברו, 'תיקון: מקבלת האר"י לגורם תרבותי', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2006, עמ' 139–88; ש' פכטר, שמירת הברית: לתולדותיה של איסור הוצאת זרע לבטלה, ירושלים תשס"ז, עמ' 216–243 ועוד.

יישומו בחייהם של החסידים. הדבר נעשה באמצעות ראיונות, בעיקר עם נשות החסידות.

אחד הממצאים שעלו מן הראיונות היה הפער בין התיאורים הכתובים העמומים ובין התיאורים המפורטים שהנשים המרואיינות חשפו באשר לכן האינטימי בחיי האישות שלהן. בניגוד לגברים – שעבורם נכתבות הנחיות בנושאים אלו כדי להדריכם בעיקר לפני הנישואים – אין בנמצא הנחיות המיועדות לנשים. לפיכך, האישה לומדת לקבל את ההנחיות המיועדות לגברים, ליישמן בעולמה שלה ולהשלים עמן.

בצד ההיבט המיני, מושג ה'קדושה' בחייו של החסיד קשור גם לענייני ההגבלות בתחום המאכל. ר' שלום נח ברזובסקי התכוון הן לאפיון מאכלים שונים כ'קדושים' הן לענייני הגבלות בצריכת המזון (באיכותו ובכמותו). ההקבלה בין אוכל ובין יחסי מין קשורה לדם. על פי ר' שלום נח ברזובסקי, אכילה ב'קדושה', וכן שמירה על גדר ה'קדושה' בהקשרים מיניים, מולידות דם קדוש ובכך מונעות את רתיחת הדם הגורמת לעברה.² ר' שלום נח ברזובסקי תבע מחסידיו לקיים את העיקרון 'קדש עצמך במותר לך', מעין קיום של ההמלצה בפרקי אבות על עשיית 'סיג לתורה' (אבות א), על ידי הימנעות גם מדברים מותרים כדי להכניע את היצר המיני ולהגיע לשליטה בו. השקפת עולמו, הבאה לידי ביטוי בספריו, קונטרסיו ובשיחות עם חסידיו, הובילה לשתי תמורות מרכזיות ביחס לעולם החרדי, ובהן אתמקד במאמר זה:

א. הקדושה מהווה את אחד מערכיה הבולטים של חסידות סלונים מראשיתה ועד היום. לצד הקדושה, חסידות סלונים נודעת בהעתקת סדר לימוד התורה כפי שהיה נהוג בישיבות ליטא והפיכתו לאחד מערכיה הבולטים. כך נוצרת כאן חסידות ליטאית-חסידית: שיטת לימוד תורה נוסח ליטא בשילוב ערכים ומאפיינים חסידיים. ארצה לטעון כי אותם כוחות רדיקליים המיוחסים ללימוד תורה אינטנסיבי, מועתקים במידה שווה ולא פחותה בעוצמתה למלחמה ביצר המיני ולשם קביעת רף גבוה ביותר לפרישות מינית.

ב. לערך הקדושה השפעה רבה על 'עזרת הנשים' של חסידות סלונים. עם זאת, ישנו פער בין ההגות הנלמדת לנעשה הפועל. משום כך, בפן המתודולוגי מאמר זה מבוסס על שני מקורות מרכזיים: ניתוח טקסטים חסידיים, שנכתבו ברובם עבור קהל יעד גברי, ולצידם ראיונות עומק, בעיקר עם נשים, אשר יחד אפשרו לי להכיר במידה רבה את הנחלת ערך הקדושה בחסידות זו לגברים ונשים כאחד.

'קדש עצמך במותר לך' – פרישות וסגפנות בשנת הנישואים הראשונה

דבריו העיקריים של ר' שלום נח ברזובסקי בנושא הקדושה מיועדים לשלב חיי הנישואים ונכתבו עבור החתנים לפני החתונה ולאחריה. הקונטרס הראשון, 'בחכמה יבנה בית', נועד לבחורים לפני החתונה; השני, 'נתיבות שלום למשמרת הראשונה', הוא הדרכה לחתן לתקופת השנה הראשונה לנישואיו. קונטרס נוסף מיועד למנהג שובבי"ם אשר אף הוא עוסק בתחום זה.

2 לעניין ה'קדושה' בעם ישראל ראו ש"נ ברזובסקי, נתיבות שלום א, ירושלים תשס"ז, עמ' קז ואילך.

קונטרסי ההדרכה של ר' שלום נח ברזובסקי נכתבו בתחילת שנות השמונים של המאה העשרים, לאחר שנפוצו קודם לכן ספרי ההדרכה הראשונים לזוגיות יהודית-דתית, אשר התפרסמו בארצות-הברית בסוף שנות השבעים של המאה העשרים. כפי שכבר הראה גריס,³ זו אינה תופעה חדשה. גריס מבקר את ספר החתנים היהודי הראשון, שנכתב במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה בצפון איטליה על ידי ר' פנחס ברוך בן פלטיה מונצליסי. גריס מצביע במאמרו על תפישות הנתפשות במאה האחרונה כחדשות, אך קיבלו ביטוי כבר באיטליה במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה.

בהגיע למדינת ישראל ספר הנהגות חיי המשפחה הראשון בעברית, 'פרקי הנהגת הבית' מאת ר' צבי דב טראוויש, הוא נחטף מחנויות מאה שערים לרבות חלקו השני העוסק בדיני אישות. אולם, לאחר זמן מועט 'פרקי הנהגת הבית' הורד ממדפי החנויות כיוון שרבני הדור אסרו על השימוש בו. מאז הלך תחום זה והתרחב, וכיום ספרי הדרכה שונים לחתנים ולכלות נמצאים על מדפי חנויות ספרים רבות ובתוכן כאלה שמשמשות את הציבור החרדי והדתי לאומי.⁴ כמו כן, ספרי ההדרכה נקשרים ומשפיעים גם על שיח פנימי, כגון תכנון חיי משפחה, ילודה ועוד,⁵ אשר לרוב נידונים במסגרת של הרצאות לנשים חרדיות בסמיכות לחתונה, או בהרצאות בנוגע לתפקיד האישה ועבודתה מחוץ לבית.⁶

קונטרסי ההדרכה לחתנים שכתב ר' שלום נח ברזובסקי נועדו לשני פרקי זמן בחייו של הגבר החסידי בתוך תחום הקדושה. פרק הזמן הראשון נוגע לזהירות בשמירת הברית טרם הנישואים, כלומר משלב מוקדם בחיי הזוגיות ועד ליום החופה. לדוגמה:

יש להימנע בכל תוקף מהתופעות השליליות המתלוות לתקופת האירוסין כפגישות וכי"ב אשר זרים הם לרוח החסידות ואין רוח חכמים נוחה מהם. כמו שכתב רבינו יונה (באגרת התשובה יח-כ) שאיסור הסתכלות בא"א [=באשת איש] הוא מדאורייתא והרהור אסור מדאורייתא אף בפנויה כמוש"נ [=כמו שנאמר] ונשמרת מכל רע ופירשו רז"ל [=רבנותינו זכרם לברכה] (ע"ז כ ע"ב): שלא יהרהר וכו' ולאור זה אדם שעובר ח"ו [=חס וחלילה] בהסתכלות או בהרהור הרי זה איסור גמור מדאורייתא או מדרבנן ואין זו שאלה של מידת חסידות וכשזה קורה ללא כוונה, אבל כשמכניס עצמו לזה ביודעין הרי מדובר באיסור ממש. שבדרך כלל בחיי יום-יום לא מגיעים כ"כ לשאלות דאורייתא אבל בענין זה אדם נפגש למעשה בכל יום באיסורי דאורייתא. וב"ה חלה

3 ד' גריס, 'תפארת בחורים: מדרוך חתנים היהודי הראשון, מאת ר' מנחם ברוך בן פלטיה מונצליסי, ההדיר בתוספת מבואות רוני ווינשטיין', דעת, 71 (תשע"א), עמ' 167-174.

4 א' אנגלברג, נ' נוביס-דרוויש, 'הסרת הקסם מהאהבה הרומנטית והשבחו לחיק המשפחה: ספרי ההדרכה דתיים לזוגות בהתמודדות עם "אתגרי תרבות המערב"', סוציולוגיה ישראלית, יב, 1 (2011), עמ' 113-114.

5 S. Shaffir, 'Persistence and Change in the Hasidic Family', S.M. Cohen and P. Hyman (eds.), *The Jewish Family: Myths and Reality*, New York 1986, pp. 187-200; מ' גנץ, 'ילודה וכח נשי בחברה החרדית בישראל', עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ג.

6 ק' קפלן, בסוד השיח החרדי, ירושלים תשס"ז, עמ' 234, הערה 117.

התקדמות גדולה בענין זה, שמלפנים היה הדבר כרוך בקשיים מרובים וחוסר הבנה, וכיום אפשר שנהיה סדר שלא נפגשים בכלל ואין עוררים על כך. הלא חתן שרוצה לבנות את חייו ע"פ דרך התורה והחסידות אין אצלו מקום לענינים כאלו שאם מקל ראשו בזה הריהו מעמיד עצמו מלכתחילה כסוג ב' וג' ואיך יוכל לקוות לחיי קדושה נעלים אחרי הנישואין אם מראש הוא מעמיד את עצמו בדרגה רוחנית ירודה.⁷

פרק הזמן השני נוגע לכלל תקופת הנישואים של האברך הצעיר, אף עד מיתתו. לדעתי, ההגבלות בפרק זמן זה מהוות את ייחודה של ה'קדושה' הסלונימאית. אם בטרם הנישואים התביעה לשמירת הברית מעוגנת בחוק ההלכתי, הרי שלאחר הנישואים פרקטיקות של קדושה ומיניות אינן מחויבות מצד הפן ההלכתי, והעושה לפנים משורת הדין נקרא חסיד, והתנהגותו – התנהגות חסידית. או כפי שהחסידות מתנסחת באמצעות דברי חז"ל: 'קדש עצמך במותר לך' (תלמוד בבלי, כתובות כ ע"א). חומרה זו, כפי שבראון הגדירה, היא חומרה שאדם נוטל על עצמו, אף שמבחינה הלכתית אין הוא מחויב בה.⁸ את עיקר המלחמה ביצר המיני מפנה האדמו"ר מסלונים לשנת הנישואים הראשונה, וכך הוא כותב:

ישנו פרק החיים הנקרא 'שעת חירום', אלו השנים של העשור הראשון אחר הנישואין, שהם מבחינות מסוימות התקופה הקשה ביותר בחיים, כאשר הקב"ה עוזר ויש כבר בבית כמה ילדים קטנים, שטרדתם מרובה, ואין עדיין ילדים גדולים המסוגלים לשאת בעול, שהן שנים קשות מאד. בתקופה זו היצר הרע בתוקפו והטרדות מרובות, ונוסף על כך הדחקות בענייני פרנסה... מה שדרוש ביותר בתקופה זו הוא לרומם את ההשגות, להגדיר את השאיפות הרוחניות. היצר הרע משתמש בכל האמצעים בכדי להפיל את האדם ברשתו, ואחת הדרכים העיקריות שלו היא להקטין את השגותיו, הן בתורה והן בעבודה, שיסתפק במועט.⁹

בכתבים שונים של ר' שלום נח ברזובסקי מן השנים הראשונות לאחר השואה, בולטת התפעלותו מלימוד התורה ומתופעת החוזרים בתשובה שאפיינו את דורו. אין ספק שבעיניו שיקפו תופעות אלה את תהליך הגאולה הממשמשת ובאה. אולם בצד ההתפעלות, באופן פרדוקסלי ניכרה בדבריו גם פסימיות, בעיקר בשנות השמונים והאלאה, וזאת בשל אופיו של הדור בהקשר השמירה על ערך ה'קדושה' ו'שמירת

7 ש"נ ברזובסקי, שיחות חיזוק למשמרת ראשונה, ירושלים תש"ן, עמ' נח (להלן: ברזובסקי, שיחות חיזוק).

8 B. Brown, 'Kedusha: The Abstinence of Married Men in Gur, Slonim and Toldot Aharon', *Jewish History*, 27 (2013), pp. 475–522; (להלן: Brown, Kedusha); 'ב' בראון, 'רצון אמיתי או יצר הרע: תפיסת החירות על שני הוגים חרדיים', הגות בחינוך היהודי, א (תשנ"ט), עמ' 98–125. לעניין הרחבת מושג זה לגבי חסידות גור ראו: נ' וסרמן, "חברת הקדושה": תהליך בהקמת בית בחסידות גור, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א, עמ' 140 (להלן: וסרמן, חברת הקדושה).

9 ברזובסקי, שיחות חיזוק (לעיל הערה 7), עמ' סז.

הברית'. בדור של לומדי תורה שכמוהו לא היה, ישנו ציבור ירוד ושפל מבחינת מחויבותו לערך ה'קדושה'. וכך תיאר:

וזו צריכה להיות האוירה בבית חסידי, נגד הרדיפה אחר הנאות החיים. יש בית שהאוירה השולטת בו היא שמחפשים ליהנות כמה שיותר מהחיים, ואילו בבית חסידי צ"ל [=צריך להיות] ההיפך. לחפש מה שפחות להנות מהחיים. האוירה הכללית השולטת כיום בעולם היא שמבקשים ורודפים 'לעשות חיים'. ואם אמנם יהודי צריך שיהיה לו כל מחסורו, אבל לא שתהיה לו מגמה לעשות חיים... ואמנם קליפה זו של 'לעשות חיים' שולטת בכיפה אפילו בקרב יהודים חרדים, שמסתכלים על מי שלא רוצה ליהנות מהעולם כבטלן וכמסכן שאינו יודע כמה הנאה ניתן להפיק מהעוה"ז [=מהעולם הזה].¹⁰

ביקורתו של ר' שלום נח ברזובסקי לא כוונה רק לציבור החילוני, אלא גם לבית החרדי שאינו חסידי. הרדיפה אחר 'הנאות החיים' אינה באה לידי ביטוי בהתנהגות חיצונית בלבד, אלא בעיקר בזו הפנימית – בין איש לאשתו בתוך תוכו של הבית פנימה. בעיניו, הדרך להתמודד עם תופעה זו היא לצאת למלחמת חורמה הן כנגד המתירנות החילונית הן כנגד המתירנות החרדית, שאינה מחמירה דיה:

דרך החסידות תבעה מיהודי שיחיה תמיד עם רוח מלחמה נחושה. וכמו שיש בכל מדינה אזרחים מן השורה שאינם נושאים באחריות לביטחון המדינה, ויש את אנשי הצבא המגויסים לשמור ולהגן ולהילחם על בטחון המדינה. כמו כן כל אדם הוא עיר קטנה עם מערכות שלמות, והדבר הראשון שנדרש מעמו הוא להיות מאנשי המלחמה ולא ליגש לכל עניני החיים בצורה של בעל בית ללא רצון להילחם, אלא תמיד ובכל עת שתפעם בקרבו רוח קרב ולחימה, משעה שפותח את עיניו בבוקר ועד לשכבו על משכבו, הן בהנהגתו בביתו והן בלכתו בדרך, תמיד שיעמוד בחזית הקרב, הן בעניני סור מרע והן בעניני עשה טוב והן בכל העניינים הגשמיים והרוחניים, שבלא מלחמה כבירה אי אפשר לקיים את השליחות והייעוד בעולם.¹¹

ר' שלום נח ברזובסקי רואה הקבלה בין חייל טירון המתאמן לקראת הקרב במלחמה ובין בן הישיבה המתאמן לקראת הקרב במידת היסוד כנגד תשוקת הנפש הבהמית, שהיא האויב המר ביותר. הקבלה זו אכן טעונה ביאור:

כלל גדול אמרו רבוה"ק זי"ע [=רבותינו הקדושים זכרם יגן עלינו]: ה' איש מלחמה הקב"ה הוא עם איש יהודי ההולך למלחמה, שעומד תמיד בקשרי מלחמה עם האויב הנצחי היצר הרע. כי תכלית ירידת האדם לעולם הזה ממקום גבוה למקום נמוך, מצור מחצבתו בעולמות העליונים עולם הנשמות לעולם התאוות. וכמאמר מרן הס"ק [=הסבא הקדוש] מלכו"ב עה"פ [=על הפסוק] כי תצא למלחמה על אויבך שפירש כי תצא מיד עם יציאת וירידת איש יהודי

10 שם, עמ' טו.

11 ש"נ ברזובסקי, בחכמה יבנה בית, ירושלים תשס"ב, עמ' כא.

לעולם הזה המטרה היא 'למלחמה על אויבך' להילחם עם האויב בנפש היצר הרע שזה תכלית חייו של יהודי עלי אדמות. וכמאמר מרן הס"ק מסלונים שיום שיהודי לא עשה בו מאומה להכעיס את יצרו לא נחשב ליום בחיים ובאם לא עשה דברו להילחם עם יצרו ולהכניע את החומר הרי שלא פעל מאומה במה שהוא תפקידו בעולם.¹²

בדימוי זה ר' שלום נח ברזובסקי מתאר את אותם אנשים, אשר אינם מצליחים לעמוד מול היצר הרע בענייני הקדושה: 'הדבר דומה לפלוגת צנחנים שבמקום למלא את שליחותם נשכבו להם לישון, עד שהפכו ל'בעל בית' שזה היה כינוי שלילי למי שכבר אין לו שאיפה לגדול'.¹³

לא מפליא שר' שלום נח ברזובסקי בוחר בדימוי הגיוס לצבא כדימוי גיוסו של האברך למלחמה ביצר המין. מציאות החייל בצבא מחייבת אותו להתמסרות טוטאלית ודבקות במטרה, כאחד מערכיו הבולטים של צה"ל. במטפורה זו מצביע ר' שלום נח ברזובסקי על מידת הדבקות של האברך במשימתו. כשם שהחייל עוזב את ביתו ואת כל חייו הפרטיים ומקדיש עצמו לעבודת הצבא, כך החסיד נוטש את אורח החיים הבינוני ("הבעלבת"יות) ומגויס לצבא האל תוך ויתור על קיומו הפרטי. באופן זה ר' שלום נח ברזובסקי מצליח לדמות את היצריות המינית לאויב המנסה לרצוח את החייל, ולפיכך על החייל לגייס את כל כוחותיו ולשמור על עצמו.

במקומות רבים אחרים כותב ר' שלום נח ברזובסקי כי האברך חסידי צריך לראות את תפקידו כמי שנמצא בחזית, כמי שמצוי בסכנה מתמדת, שכל סטייה מלימוד עלולה להכריעו.¹⁴ הכנעת היצר מדומה למלחמה עם אויב חזק שאין להרפות לרגע מהניסיון להכניעו, ולפיכך החסיד חייב לגייס את כל כוחו להכנעת היצר:

כשמבקש היצר הרע להכשיל את האדם בתאוות וביצרים אפלים מבקש הוא לקצץ את כנפי רוחו, שאז אין בידו להתרומם עוד. כדוגמת העופות בעלי הכנף שכל קיומם תלוי בכנפיהם, ואם מקצצים להם את כנפיהם ניטלת חיותם שאינם יכולים להתרומם. וראש כל ענייני חיזוק הוא עצם החיזוק וההתחזקות. חיזוק שייך בכל פעולה שיהודי עושה, בכל עת שנעמד בתפילה ובכל פעם שניגש ללמוד... ואם כן החיזוק כשלעצמו הוא בתכלית הניגוד למטרת היצר הרע שכל מגמתו להחדיר באדם רפיון ידיים וענוה פסולה, שאינו כלום ואינו מסוגל לכלום ואינו צריך כלום.¹⁵

חסידות סלונים, לתפישתו של ר' שלום נח ברזובסקי, היא חסידות של חומרות וגדרים בכל הקשור ל'קדושה'. למעשה, בין הטקסטים המעורפלים, נראה כי דווקא דבריו אלו מצביעים בצורה החדה ביותר על השקפת ה'חומרה' שלו והצבת גדרים כאידאל של 'קדושה'.

12 שם, עמ' כ.

13 ש"נ ברזובסקי, דברי שלום ואמת, ירושלים תשע"ג, עמ' תיא.

14 ברזובסקי, שיחות חיזוק (לעיל הערה 7), עמ' מה; ובמקומות נוספים.

15 שם, עמ' סח.

במרחב הגדרים והסייגים, ר' שלום נח ברזובסקי מדריך, בין השיטין, את חסידיו גם לפרקטיקה המינית. בתוך הכתוב ניתן למצוא רמזים גלויים יותר ופחות להנחייתם של יחסי אישות בחיי הנישואים:

עיקר העבודה והיגיעה במידה זו היא בשנה הראשונה המעצבת את הדמות הרוחנית של חיי המשפחה לכל החיים, ובייחוד בחודשים הראשונים המהווים ההתחלה של ההתחלה ויסוד היסודות ואם לא עכשיו אימתי, ומרן אדמו"ר ז"ל כתב כי לאברך בשנה הראשונה פותחים לו כל שערי אורה – שנה זו היא שנת הכרעה בחיים, אם לחיות חיי קדושה וטהרה להיות מיחידי סגולה שבדור או לחיות חיי בהמה כסוס ופרד, וכמאמר צדיקים נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמה את אשתו (דברים כד, ה), שהכוונה ע"ד [על דרך] מאח"ז [מאמר חז"ל] עה"פ ובעל השור הנקי כמו שאומרים פלוני יצא נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה, ואז שמח את אשתו, האוירה של קדושה בבית גורסת אוירה של שמחה ואושר... וע"ז אמרו חז"ל שמחים בצאתם***[קטע זה מצונזר] לקראת העובדא וששים בבואם כי בשעת מעשה עושים באימה רצון קונם. צריך אתה להיות חייל נאמן שמהדף נפשו למוח עבור הנצחון, אינו חס על חייו וחיי אשתו ובני ביתו, דרוש הקרבה עצמית דם דמע וזיעה, דרוש כלי מלחמה היינו הרבה תורה ותפילה, דרוש אוירה מלחמתית. כי אושר החיים וחדוות החיים הוא חיי פרישות וטהרה, חיי הרוח עולים על חיי התענוגים בשריים ובהמתיים ונגד שאיפות שאשה דירה וכלים נאים יתפסו מקום מרכזי בחיים.¹⁶

ר' שלום נח ברזובסקי קורא את הפסוק: 'נקי יהיה לביתו ושמה את אשתו' ומפרש את המושג 'נקי' כך: מרוחק מאשתו בשנה הראשונה. הוראה זו אמורה למנוע את הסחף המיני שעד כה הודחק ויותר מכך מטרתה להטביע את הקדושה במערכת הזוגית ולעצב על פיה את דפוסי ההתנהגות הזוגית. יתרה מזאת גם בעת המעשה, 'נקי יהיה לביתו', היינו, ללא הנאה. כלומר, החלטתו זו של האברך להימנע מהנאה היא שתגרום לאווירת אושר ושמחה בבית. לא מקרי שישנה צנזורה דווקא בהדרכה לגבי האקט המיני. האברך צריך בשעת המעשה לעשות ב'אימה רצון קוננו' ודומה כמי ש'כפאו שד' (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רמ סעיף ח). הזיווג האידאלי על פי השולחן ערוך מתאפיין ביראה ובאימה, תחושת אונס - כאילו בעתו שד, ולפיכך על הגבר לסיים במהירות את המעשה. ולשם כך אין הנאה אלא ההיפך, זוהי הקרבה הנעשית מתוך 'דם, דמע וזיעה'. אותו הדם העולה בשעת המעשה המיני, מנתבו ר' שלום נח ברזובסקי לדם מלחמה.

יש לשים לב כי ר' שלום נח ברזובסקי, השתמש במילים: 'דם, דמע וזיעה'. מקורן של מילים אלו בנאום של וינסטון צ'רצ'יל בפרלמנט הבריטי ב-13 במאי 1940, טרם מבצע הפינוי ההרואי של חיל המשלוח הבריטי ליד החוף בדנקירק, בעת נאומו בפרלמנט אמר צ'רצ'יל לעמו שכראש הממשלה, הוא מבטיח לו 'דם, עמל, דמעות וזיעה' (Blood, toil, tears and sweat). הביטוי קוצר בפי העם והפך לפתגם שגור: 'דם, יזע ודמעות' (Blood, sweat and tears), שר' שלום נח ברזובסקי קלטו מעיתונים או

16 מתוך מכתב פנימי שכתב ר' שלום נח ברזובסקי לימי השובבי"ם, ללא ציון עמוד.

ספרים שקרא בעברית והשתמש בו בדרשותיו. מקור נוסף המכוון לעניין זה הוא דרשתו של ר' שלום נח ברזובסקי על הפסוק: 'והוא כחתן היוצא מחופתו' (תהילים יט, ו):

לכאורה משמע שהשמש דומה לחתן והשמש נלמד מהחתן אבל באמת החתן צריך ללמוד מהשמש כמו שהשמש בשעה שיוצאת לזרוח על פני כל הארץ אינה רוצה לצאת מפני שמשתחוים לה עד שזורקין בה חיצים כמאמר חז"ל (נדרים לט ע"ב) כן צריך החתן לעשות את העובדא כמו שזורקים בו חיצים וכופים אותו לעשות העובדא וקדש עצמך במותר לך ולא למלאות תאוותו ח"ו. שיש כגיבור לרוץ אורח נשר ולא להישאר חלילה בתאוה.¹⁷

טקסט זה נדיר בתוך מכלול ההנהגות הנכתבות להדרכת החתנים. קיום יחסי מין, לאור טקסט זה, ייעשה לא לשם הנאה, אלא מתוך קיום המצווה. השבת היא דוגמה לאחד הביטויים המצביעים על סגפנות מינית והחמרה בדיני אישות.¹⁸ ערב שבת נחשב כאחד מתיקוני פגם הברית:

היות ושבת קודש הוא יום האהבה, יום שיש בו נשיאת חן, שאפשר להשיג עי"ז כל המדרגות והתיקונים. לכן התיקון הגדול ביותר לפגמי ברית קודש הוא ביום שבת קודש... ההתחלה היא כאמור מהשבתות, וצריך להתלכד סביב השבת ולהיאחז בה שהדור הזה פגום בזה כ"כ וכן בענייני קדושה שהדור פגום בהם ביותר. שהעצה לכל זה היא שבת קדש שבכוחה לאחוז יהודי במצבים הקשים ביותר. והדברים שייכים במיוחד בשבת שהשבת נותנת חגורת הצלה גם לאלו שעשו מעשה ארץ כנען, שהיא מצלת אותו מלטבוע בשאול תחתית.¹⁹

לפיכך, בערבי שבתות במיוחד בשבתות חורף הנחה ר' שלום נח ברזובסקי את תלמידיו להימנע מקיום יחסי אישות. הדרכה זו, אף שאין לה תיעוד בכתב, ידועה ונפוצה בקרב חסידי סלונים. הנהגה זו אינה תואמת את דעת חז"ל 'כי עונה של תלמידי חכמים אימתי? מערב שבת לערב שבת' (כתובות סב, ע"ב) ורש"י שם: 'שהוא ליל תענוג ושבתיה והנה את הגוף'. גם בזה נכתב: 'כיון דעאל שבת בעיין תלמידי חכמים לחדתא דרביתהו, בגין יקר זווגא עלאה ולכוונא לבייהו ברעותא דמאריהון' [תרגום: כיוון שנכנסת השבת צריכים תלמידי חכמים לשמח את נשותיהם כיוון שנכבד הוא הזיווג העליון ולכוון לבם לרצון הבורא].²⁰ הדרכה להגבלה והימנעות מפרקטיקות מיניות אינה מצויה רק בסלונים. חסידות גור - שמחמירה ביותר בעניינים אלו - מדריכה את הכלות לשלוט ביצר המין, או כדברי אחת מנשות גור, 'זה עבור הבעל ולא עבור האשה'.²¹ כך, נשים אלו אינן נוהגות לקשט עצמן 'כדי שיתן דעתו עליה', כפי שמצוין בהלכה (שולחן ערוך, אורח

17 שם.

18 Brown, Kedusha (לעיל הערה 8).

19 ברזובסקי, שיחות חזיון (לעיל הערה 9), עמ' צ.

20 זהר א, נ ע"א.

21 וסרמן, חברת הקדושה (לעיל הערה 8), עמ' 336.

חיים, סימן רמ סעיף א).²² בכך הן מבדילות עצמן גם מן הנשים הליטאיות, אשר לטענתן מתקשטות בשביל בעליהן כדי שיתקברו אליהן.

בחסידות סלונים העידה אחת הנשים כי נשות סלונים ידועות בסגפנות החומרית וכפחות 'משקיעות בלבושן' כדי לא להביא עצמן לקישוט יתר, איפור וכיוצא בזה, ובכך לקרב או לשדל את בעליהן.

דניאל פריש, שכתב ספרי הדרכת נישואים עבור ציבור חסידות תולדות אהרון, כיוון הדרכה זו גם לכלות. בקונטרס המיועד לכלות הוא מרבה לכתוב בערך הצניעות, בחשיבות ההקפדה גם ברגעים קשים, ובמתן כבוד אישה לבעלה וההיפך. בנושאים האינטימיים יותר הוא מזהיר: 'ביותר תיזהרי שלא תספרי מענייני צניעות שבינה לבין בעלה לשום חברה ולא לאחיות וגיסות וכדומה, וגם שלא תשמע מהן מענייני ולא תהיה רדופה לדעת מה שיש אצל אחרים'.²³

בשונה מסלונים, ספר ההדרכה מכון גם לפרקטיקה המינית: 'ידבר עמה קודם תשמיש קצת דברי פיוסים כל אחד לפי ערכו. אפילו שלא בשעת כעסה...' כך ההנחיה גם בעת המעשה עצמו: 'צריך האדם לזהר מאד להיות שוהה על הבטן אחר ההזרעה עד שיכלו ויתמצו טיפות הזרע לגמרי'.²⁴

הסודיות החובקת את הקדושה מעידה עד כמה זו נתפשת כאידאל אשר מאתגר את הזוג לקיימו במלואו. 'בניגוד לחסידויות סלונים וגור, ניכר כי בחסידות תולדות אהרון נושאים אלו כתובים כספרי הדרכה מפורטים הן לחתן והן לכלה. ברם, גם כאן עלי לסייג ולומר כי על אף שיש בחסידות תולדות אהרון תורה שבכתב, מעיד מחבר הספר 'קדושה וצניעות' כי:

במילי דחסידותא וגדרי קדושה קשה לעשותו כולו תורה שבכתב ובעל כרחינו צריך להניח חלק גדול מפירושו לתורה שבעל-פה, ומכל מקום רובן של דברים ראוי לכל אדם לקיים, וכל מי שאפשר לו ילמוד מן הכללות ולא יאמר בהם חוץ, אך בכל אופן לא יסמוך האדם על עצמו להקל.²⁵

בהמשך דבריו כותב פריש כי 'קיום העונה יהיה אצלך בבחינת תשלומי חוב בלבד למען המצוה ובמלאכה שאינה צריכה לגופו, שברצונו לא באה לו שהיה בזה רצון הבורא ולא תחשובו כלל לא לפניו ולא לאחריו אפילו סמוך לו, ובכוונה נכונה בלי כוונה הנאת הגוף'.²⁶

לשם השוואה, בחסידות גור, הדומה בהנהגותיה לאלו של חסידות תולדות אהרון (למעט ההיתר בתולדות אהרון לחיבוק ונישוק בזמן קיום יחסי אישות), אין הנהגות הכתובות באופן ישיר לנשים. לרוב אלו מועברות בעל-פה על ידי מדריכת כללה מוסמכת.

22 על תפוצתן הרבה של ההנהגות הקשורות לטוהר המיני בספרות ההנהגות החסידי ומקורותיה בספרות ההלכתית, ראו: ד' גריס, ספרות ההנהגות החסידי תולדותיה ומקומה בחיי חסידי ר' ישראל בעל שם-טוב, ירושלים תש"ן, עמ' 356 והערה 12 שם.

23 ד' פריש, יום החופה לכלה, ירושלים תש"ן, עמ' סב.

24 ד' פריש, ספר קדושה וצניעות, ירושלים תשנ"ד, עמ' קלא-קלב (להלן: פריש, ספר קדושה וצניעות).

25 שם, עמ' רסח.

26 שם, עמ' רסט.

ר' שלום נח ברזובסקי, שהיה מודע לפער בין המרחב הפרטי, היינו הבית החדש לאחר הנישואים, לעומת המרחב הישיבתי, הבין כי עליו לכתוב הדרכה לאברכים. זאת מאחר שהציאה מהישיבה, מהמרחב המוגן, נתפשה בעיני המשגיחים על המוסר כאיום על התקדמותו הרוחנית של בן הישיבה. במכתב משנת 1957 כבר ניתן למצוא הנחיות קונקרטיות יותר:

עוד אמרו ז"ל, איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה, שארו זו אשתו, שאם אין כוונתו לש"ש [לשם שמים] הוא בבל תקרב, וכל נגיעה שלא בעת הצורך הוא בבל תקרב. עוד אמרו חז"ל הוא אמר ויהי זו אשה, אבל הוא צווה ויעמוד, להעמיד את עצמו ולא לעבור על כל תוסף... וכל החומרות וההידורים ודקדוקי מצוה היה משקיע בהידור מצוה זו של קדושים תהיו מכל המצוות והמידות²⁷

בנו של ר' שלום נח ברזובסקי, האדמו"ר הנוכחי של סלונים, ממשיך את הקו הנוקשה והמחמיר של אביו וכותב הדרכות בענייני צניעות ופרישות גם לקהל הנשים. בספר הוא מזהיר מפני אותו מצב חירום זיהה גם אביו ומניח בבסיסו כי חרב מוטלת על צוואריהם של החסידים ונשותיהם בכל ענייני החמרה בצניעות. בספריו חוזרת ונשנית ההקבלה בין 'קדושה' להקרבת הקרבן במזבח:

באופן מיוחד ה'מזבח' מורה על מדת יסוד מדת הקדושה... כשם שמזבח ה' הוא מקום הקרבת הקורבנות, ודמם נשפך כנגד יסוד המזבח, כך בעבודת איש יהודי, קדושת היסוד היא המזבח שעליו מקריב להשי"ת את חלבו ודמו הבהמיים. בכל בית יהודי יש מזבח, קדושת היסוד שהיא כנגד יסוד המזבח. וכשם שהקרבנות הם מלשון קירבה, שהמזבח מרצה ומקרב את ישראל לאביהם שבשמים, כך עבודת המזבח של הקרבת ה'נעיונות' שנפשו מחמדתן מקרבת את יהודי להקב"ה, ואני קרבת אלוהים לי טוב... וביותר צריכים אברכים צעירים לשים לב לשמור מכל משמר על קדושת הבית. הבתים של בני חבורתנו צריכים להיות בתים קדושים, ולא להיגרר חלילה אחרי עניינים שנפרצו ואין רוח חכמים נוחה מהם ובוודאי שאינה לרוח סלונים. להיזהר מכל סטייה בענייני קדושה והנהגת הבית בצניעות, אשר אין ערוך לחשיבותה של הצניעות אצלנו. ואין צריך לומר מהכנסת עיתונים שאינם ראויים, רדיו ושאר המכשירים הטמאים הביתה, שהוא דבר חמור במחננו ובל יראה ובל ימצא.²⁸

הדמיון הלשוני בין קרבה (פיזית) להקרבת קרבן, ובין אלו לקרבת החסיד לאלוהיו מלווה את רוח הספר. בזכות שמירה על ערכי הבית היהודי – החל בצניעות ואי-הכנסת עיתונים, ועד שמירה והחמרה בענייני אישות – מפתח החסיד את קשריו עם האל ומטפחם. הפירוט בכל הקשור לבית היהודי נכתב בין היתר עבור הנשים והילדים. הספר כתוב כך ששפתו מנהירה ומסבירה מה הן הפרקטיקות היומיומיות הצריכות תשומת

27 מכתב לחתן, מסמך פנימי

28 ש' ברזובסקי, דרכי נעם משכנותיך, ירושלים תשע"ד, עמ' כג.

לב והקפדה מצד בני הזוג. ברזובסקי מדגיש עד כמה הנושא של החמרה בכשרות הבית וקדושתו מוטל לא רק על כתפיו של הגבר אלא על גם כתפי האישה. היא המצויה יותר בבית, והיא המובילה גם בענייני אישות וצניעות היוצרים את רוח הבית, בניגוד לאברך הספון זמן רב בין כותלי הישיבה. ספרו של האדמו"ר הנוכחי מיועד אפוא גם לנשים, ואכן, בפועל נשות החסידות קוראות ולומדות בו. משום כך, ספר זה מסמן את התמורה המרכזית המאפיינת את העשור האחרון בחסידות סלונים.

בקרוב הורים ומורים בחברה החרדית קיים 'קשר של שתיקה' בנושאים הקשורים לגוף האדם, למיניות, לפוריות וכיוצא בזה.²⁹ ואכן, אצל הנשים החסידיות כל מידע הקשור למיניות נחשב לסוד. כאמור, אין בחסידות סלונים כללים כתובים העוסקים בפרקטיקה של ה'קדושה'. מדובר כאן בעולם שלם בזעיר אנפין הנמסר בחשאי רבה, באופן פרטני, בצמצום ובעל-פה. אחד ההסברים שקיבלתי לכך הוא כי אם יועלו עניינים אלו על הכתב, הם יונגשו לציבור רחב מדי, והדבר עלול לגרום ליצירת ספקות ואף ל'הורדת הרף הגבוה'. לפיכך, הפיקוח על קיום של אמות המידה למימוש ה'קדושה' אינו נעשה באמצעות הטקסט הכתוב, אלא באמצעות שאלה פשוטה הנשאלת בעל פה: 'האם מקפידה את ב'קדושה'?' 'האם מקפיד אתה ב'קדושה'?' כלומר, עד כמה גבוה רף ה'קדושה' בביתך?³⁰ גם בהקשר זה נבדלת חסידות סלונים מחסידות תולדות אהרן, שאף היא דוגלת בצניעות מוקפדת בין איש לאישה, אך יש לה טקסטים פופולריים כתובים ומפורטים בכל הקשור לשמירה על מיניות נאותה ועל קודים חסידיים של שית.³¹ בסטנסיל פנימי שנכתב עבור האברכים התייחס ר' שלום נח ברזובסקי לשינוי הדורי שחל אצל הנשים החסידיות:

אם בדורות הקודמים הצטיינו בנות ישראל במידת פשיטותם, שכל הכרתן וידיעותיהן היו מצומצמות, ולאידך היה בהם מדה מרובה של אמונה פשוטה ויראת שמים טהורה. הרי בזמננו נשתנו הדורות ונהיה מצב חדש, שהנשים בחלקן הגדול אכן הנן ידעניות ומלומדות, יודעות הלכה וקוראות ספרים שונים, וכל אחת בעיניה תופסת מקום נכבד. ולכן שוב אי אפשר כבימים עברו לדחוק את האשה לפינה שלא להתעסק בנפלאות ממנה, שהיום לא תתכן מציאות כזאת. מצב זה יש בו מן החיוב ויש בו מן השלילה. חלק החיוב הוא בזה שיודעות יותר ומדקדקות בהלכה, ואילו חלק השלילה הוא בזה שמתוך ההשכלה הרבה, יש הניזונות גם ממקורות שגם אם אינם פסולים זרים הם לרוח החסידות ומשקות עצמן במים עכורים. ובפרט היום שישנם כל מיני היתרים

29 S. Heilman, *Defenders of the Faith: Inside Ultra-Orthodox Jewry*, New York 1992; E. R. Goshen-Gottstein, 'Growing Up in Geula: Socialization and Family Living in an Ultra-Orthodox Jewish Subculture', *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 21, 1 (1984), pp. 37–55.

30 G. Redeker, 'On Differences between Spoken and Written Language', *Discourse Processes*, 7 (1984), pp. 43–55.

31 ראו: פריש, ספר קדושה וצניעות (לעיל הערה 24); ס' זלצברג, 'עולמן של נשים חסידיות' (תולדות אהרן): מעמדן כפרטים וכקבוצה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ה, עמ' 36–37.

בעניינים עדינים, עד כדי כך שגם להיות נבל ברשות התורה ישנם היתרי מאה רבנים. ומתוך כך לפעמים יש להם דעות משלהם מה טוב ומה הגון, שאז שוב חסרה השלמות הדרושה לבנין הבית הנבנית ברוח רבותינו הקדושים.³²

מן הראוי לציין כי עמדה זו אינה עולה בקנה אחד עם רמת החשיפה הגבוהה של הנשים למערכת השידוכים ולפשקווילים שעניינם איומים כנגד העובר על איסורים אלו ואחרים. אם כן, קשה לקבוע כי החברה החסידית והחברה החרדית שותקות. אדרבה, לעיתים קרובות אמירותיהן בוטות ופומביות הרבה יותר מאלו של החברה החילונית. דווקא חשיפתה של האישה לתכנים אלו ופומביות הדיון בכל הסוגיה המינית מעצימות את השתתפותה.³³

פרקטיקה של סגפנות ופרישות – תיקון שובבי"ם

מנהגים רבים אשר מקורם בספרות הקבלה הלוריאנית זכו לתנופה ולעדנה בשנים האחרונות. בין אלה יש מקום של כבוד לתיקון שובבי"ם. תיקון שובבי"ם חל במשך שישה שבועות (ארבעים יום), שראשיתם בשבוע בו קוראים את פרשת שמות וסופם בתום קריאת פרשת משפטים. שובבי"ם – הן ראשי תיבות לפרשיות: שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו משפטים בשנה מעוברת התקופה נמשכת שבועיים נוספים (לשתי פרשיות ת"ת: תרומה, תצווה). ימים אלו מיועדים לכפרת עוונות ולתעניות;³⁴ כל שבוע מהווה סגולה ייחודית לכפרת עוונות: תיקון נידה, תיקון כפרת כיבוד אב ואם ועוד. בימים אלו נהוג להתענות, להרבות בזיכוך הגוף והנפש ולהרבות בתפילה. אין במחקר עדות ברורה לזמן המדויק שבו החל מנהג שובבי"ם, אולם המקור הראשון לתענית שובבי"ם מצוי בספר 'לקט יושר' (1470).³⁵ שם מצוין כי מנהג שובבי"ם הוא מנהג מבוסס ומושרש משכבר הימים: 'וזכרני שהמנהג באושריין בשנת העבור מתענים ח' תעניות ומתחילין פ' שמות ביום ה' ואח"כ בכל יום ה' עד פ' תצווה... ובכל שנה העבור הרב והקהל מקבלים עליהם אלו התעניות בחצר ב"ה

32 שלום נח ברזובסקי, דברי שלום ואמת (מסמך פנימי של חסידות סלונים ללא שנה ומקום), עמ' תב.

33 ראו דבריו של פרידמן על היקפי השתיקה וההסתרה כמאפיינים בולטים של החברה החרדית: מ' פרידמן, "שתיקות" ו'אמירות' בחברה החרדית, בתוך: ח' הרצוג, כ' להר (עורכות), יודעים ושותקים: מנגנוני ההשתקה בחברה הישראלית, ירושלים תשס"ו, עמ' 113–119.

34 יש בידנו מקור קדום המתאר כיצד נוזף מגיד משמים בר' יוסף קארו על המתרחש אצלו בעת תיקון שובבי"ם בליל ט"ו בשבט. ראו בספר מגיד מישרים, פרשת בשלח, אור לט"ו בשבט, עמ' 137: 'והנה אמרת להתענות בשבועות הללו של שובבי"ם ואתה נפתה אחר המאכל והמשתה בעת הזאת. אבל צריך שתיזהר מלהשביע יצרן במאכל ובמשתה. וראוי להימנע מזה אפילו כשתרגיש חולשה ורעב, לא תאכל הרבה כי במעט שתאכל הוא יותר טוב לך'; עוד ראו שם, פרשת תרומה, עמ' 163: 'והנה היום השלמת מ' תעניות רצופים כנגד מ' יום של יצירת הוולד. ואע"פ שבהרבה מהם נהנית מהעולם הזה'.

35 ראו: מ' חלמיש, 'על תיקון שובבי"ם', בתוך: ב' בר תקוה, א' חזן (עורכים), מסורת הפיוט, ב, רמת גן תש"ס, עמ' 567, הערה 2 (להלן: חלמיש, על תיקון שובבי"ם). לפי לקט יושר, שהוא המקור הקדום המצוי בידנו למנהג שובבי"ם ונכתב באוסטריה בשנת ר"ל, המחבר היה ר' יוסף ב"ר משה, תלמידו של ר' ישראל איסרלין.

בשבת ויחי.³⁶ עד לדורות האר"י והשל"ה (ר' ישעיהו הורביץ), אין בדינו מקורות נדיבים העוסקים במנהג שובבי"ם. החסידות הציעה מספר אפשרויות לתיקון שובבי"ם, אולם את תהודתו הרחבה והתפשטות מנהג 'תיקון שובבי"ם' ותפוצתו בקהילות הקבליות והחסידיות אנו מוצאים בעיקר בעשורים האחרונים. מגמה זו מעידה על עיסוק גובר בתחום הגוף, וליתר דיוק עיצוב היחס לגוף בדגש על נושא המיניות וההתנהגות המינית.

כיום ניתן לראות כי המענה לתיקון שובבי"ם שמציעה החסידות הוא לימוד תורה ישיבתי באופן אינטנסיבי, פרקטיקה שללא ספק מאפינת את החברה הליטאית. אולם, דומני כי לפנינו מקרה בוחן בו החסידות מאמצת מנהג קבלי חסידי ומעניקה לו אדפטציה ליטאית מובהקת.

לחסידות סלונים תרומה רבה לתהליך זה, מאחר שהיא בוחרת לאמץ להנהגתה ולאורחות חייה מנהג קבלי שורשי ותיק, אך ממירה אותו לשפה ליטאית-ישיבתית. אימוץ זה מזכיר במידה רבה את דרך המחשבה של תנועות המוסר ששלטה בישיבות המתנגדים. כך, חלף יסודות מיסטיים-קבליים מובהקים, מקבלת חסידות סלונים צביון למדני רבני-ליטאי.

כחסידות אשר מחשיבה עצמה למדנית – ההמרה המתבקשת של תענית היא לימוד תורה. אולם, לימוד התורה שונה בימי התענית לעומת ימות השנה הרגילים, ועוצמתו נמדדת במידת האינטנסיביות שלו, ככזה הנעשה ללא הפרעה והפסקה. מדי יום בתקופת שובבי"ם לומדים התלמידים חמש שעות רצופות בצום, ואף חלק לא מבוטל מהתלמידים לומד פעמיים ביום חמש שעות רצופות, ובימי חמישי אף שלוש שעות נוספות.³⁷

התביעה ללימוד תורה במשך חמש שעות רצופות אינה באה להקל במידת הסיגוף באמצעות לימוד שכביכול קל ממנו, להפך, זו דרישה לריכוז עמוק בתורה בלי שום שיור של מחשבות אחרות. במהלך שעות אלו נדרשים התלמידים להימנע מאוכל ומדיבור ולעסוק רק בדברי תורה. ר' שלום נח ברזובסקי בוחר בהמרת התענית ללימוד תורה אינטנסיבי. הטעם לכך, לדבריו הוא ירידת הדור וחולשתו:

והנה נתמעטו כח הדורות ואינם יכולים לעשות סיגופים ותעניות כראוי, עכ"ז [על כן זה] מי שיראת ה' נגעה ללבו צריך להתאמץ ולעשות תשובה על עוון חטאים אלו כי גדול הוא הפגם מנשוא ובפרט בימי הפרשיות שובבי"ם. והתיקון העיקרי הוא בשקידה עצומה בלימוד התורה שבע"פ ולברר הלכה בליבון ובירור יפה ובזה הוא מקבץ חלקי הטוב מתוך הקליפות להוציא בולעם מפהם, וזהו עיקר התיקון על פגמי ברית הקודש.³⁸

36 ראו: יוסף בן משה, לקט יושר, ברלין תרס"ג, עמ' 116.

37 מנהג זה התפתח גם בחצרות חסידיות נוספות: חסידות בוכוב, חסידות סאטמר וכן בחצר צ'רנוביל.

38 ש"נ ברזובסקי, נתיבות שלום לשובבי"ם, ירושלים תשמ"ט, עמ' ה (להלן: ברזובסקי, נתיבות שלום לשובבי"ם).

הראשון באדמו"רי סלונים, ר' אברהם וינברג, פיתח את הרעיון של תיקון שובבי"ם בספרו 'יסוד העבודה'.³⁹ לדבריו, 'לימוד תורה בזמן שובבי"ם צריך להיות זמן כזה שכולו תורה, השואף ללימוד תורה אינטנסיבי במשך כל היום'.⁴⁰ אם במשנתו הכללית של ר' שלום נח ברזובסקי ישנה דרישה קיצונית בכל סוגיית ה'קדושה', הרי שבתקופת שובבי"ם תביעה זו באה לידי ביטוי באופן המובהק ביותר. כלומר, ביסוד תורתו מצויה ההנחה הקבלית העקרונית כי בעבור עוון הברית יש לעסוק בתענית ובתיקונים, ומכאן גם תוקפה וכוחה. אולם, הלכה למעשה קבע ר' שלום נח ברזובסקי כי בימינו אין לנהוג כך, ובספר ההדרכה שכתב לחסידיו, 'נתיבות שלום לימי השובבי"ם', אף אין כמעט אזכורים ותורות קבליות.⁴¹ מתקבלת פה תמונה מעניינת. מצד אחד, מחזיק ר' שלום נח ברזובסקי במקורו של המנהג הקבלי, המאדיר את חטא הוצאת זרע לבטלה, אשר ממנו יוצאים המשחיתים.⁴² אולם מצד שני, בוחר ר' שלום נח ברזובסקי לתקן מנהג זה מתוך התחשבות בחולשות הדור. הוא מדגיש שבשל כך יש צורך להגביר את ערך ותוקף לימוד התורה – מצווה שחשיבותה בתודעתו של האדמו"ר מסלונים נקלטה מהעולם הליטאי. יש לציין שאכן יש בליטא מסורת ותיקה של לימוד קבלה – ובמיוחד בבית המדרש של הגר"א ותלמידיו⁴³ – ובכל זאת, על פי המסורת הליטאית היה ונשאר עיקר ויסוד היסודות שם לימוד התורה הנגלית ולא הקבלית. בקונטרס שחיבר בנושא זה, 'שיחות לבני הישיבה לתקופת שובבי"ם', מרחיב ר' שלום נח ברזובסקי את ההתייחסויות העיקריות לפגם הברית, ויוצא בקריאת אזהרה להימנע בכל תוקף מחטא זה. עד כדי כך העניין חשוב בעיניו, שהוא רואה במלחמה למניעת חטא פגם הברית את המאבק הקשה שיש לאדם בחייו:

וכעין זה יש תקופת השובבי"ם המונה מ"ב ימים, שהיא תקופה של ארבעים יום המיועדת במיוחד לתקן עניני הפגמים הידועים. יהודי מחויב לצאת למלחמה מבלי להכנס לחשבונות אם כן ינצח או לא, וכדברי הרמב"ם שיהיה בטוח שבוודאי ינצח. על דרך זה היא הסגוליות של תקופה בת ארבעים יום להכריז מלחמה ולנצח בה, התנאי לזה הוא שילחם ברציפות שאז יש לו את כל הסיכויים

39 וראו: א' וינברג, 'יסוד העבודה, ירושלים תשמ"א, חלק ג, פרק ה, אות ח, הקובע 'ללמוד ה' שעות בלי שום הפסק דיבור בענין אחר וכו' ג"ל שדב"ז הוא ענין נפלא המועיל ומזכך ומכפר ומביא אותו אדם לתשובה וכפרה מעולה'.

40 ברזובסקי, נתיבות שלום לשובבי"ם (לעיל הערה 38), עמ' נט.

41 ראו חלמיש, על תיקון שובבי"ם (לעיל הערה 35), עמ' 581-582.

42 כך למשל: 'כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב עם רב ממך סוס ורכב היינו כל מרכבות הקליפה, עם רב ממך היינו המשחיתים שיצאו ממך בעצמך רחמנא לצלן. והיינו שמפגמים אלו נולדים משחיתים וכנגד כוחות אלו צריך תיקונים להכרית המשחיתים, שמשום כך הם בבחינת מעוות לא יוכל לתקן. לכן בשאר חטאים שאין נבראים מהם משחיתים אין ענין של תיקונים וצריך רק תשובה על חטאו, אבל לפגמים אלו שנוצרים מהם משחיתים, לא די בתשובה וצריך גם לתקן ולבטל תוצאות פגמיו, בבחינת אש לפניו תלך ותלהט סביב צריך לשרוף ולבאר כל המשחיתים' (נתיבות שלום על התורה, ירושלים תשנ"ה, בראשית, עמ' שיא-שיב).

43 כתב העת 'דעת' הקדיש גיליון שלם לנושא זה – 'קבלת ליטא מהגר"א עד הרב קוק'. ראו: דעת, 79-80 (תשע"ה). וראו שם ביבליוגרפיה רחבה בנושא.

לעקור בתקופה זו את כח הרע המקנן בו... כך במשך השנה תקופת שובבי"ם צריכה להיות זמן כזה שכולו תורה שבו אין אדם מרשה לעצמו להתרפות כחייל שנקרא לשרת בצבא שמתגייס כולו ואינו משייר לעצמו בתקופת שירותו שום עניינים הקשורים לגופו, שכך שובבי"ם היא בבחינת גיוס כללי.⁴⁴

התייחסות לשובבי"ם כתקופת מלחמה אשר נדרש לה גיוס כללי, מדגישה את המקום המשמעותי שתופס מנהג זה במשנתו. כאן יש לשים לב גם ללשונו העכשווית של ר' שלום נח ברזובסקי השואלת דימויים מן הז'רגון הצבאי, דימויים שחוזרים ונשנים בכתיבתו בלבושים שונים.

המלחמה המתוארת היא חלק מתפישה רווחת בחסידות סלונים ובחסידויות נוספות, אשר דורשת החמרה גם במרחב המיני המותר לאחר הנישואים, קרי: 'קדש עצמך במותר לך'.⁴⁵ לפי קביעה זו, אף שההלכה קבעה כי בשעה שאדם נישא יחסי אישות מותרים בהגבלות מסוימות, יש להמעיט ביחסי אישות גם בזמנים המותרים. משנתו של ר' שלום נח ברזובסקי בעניין זה נשענת על דרשתו של ר' משה מקוברין, לפיה המעשה המיני לאחר הנישואים 'באמת איננו מותר'. כלומר, עבור ר' משה מקוברין קביעת ה'מותר' ההלכתי אינה ערובה מספיקה לחיי קדושה; החיוב לקדושה נמצא דווקא במרחב בו כביכול יש היתר הלכתי, אשר הופך לאיסור. לפי ההשקפה החסידית בסלונים, קיים קשר ישיר בין הקפדה על שמירת הברית טרם הנישואים וחיי קדושה הנמנעים ממראות אסורים, הוצאת זרע לבטלה ועוד, לבין החמרה על קדושה לאחר הנישואים. במכתב שכתב לבני הישיבה לקראת שובבי"ם בשנת תש"ן הוא דורש מתלמידיו:

מי שתורתו אומנותו ויודע דעת ויראת ה', זאת היא תקנתו, לא יחליש ולא יתבטל מתלמודו, אך יום אחד בשבוע יתרחק מבני אדם ויתבודד בינו ובין קונו ותתקשר מחשבתו בו יתברך... ולאור כל האמור קבענו את קדושת הימים שובבי"ם ללימוד בעוצמה רבתי שבחלקם יהיו בלתי הפסק ה' שעות המועיל מזכך ומכפר... וכן מי שטבעו אינו מתמיד בלימודו ירגיל עצמו מ' יום ללמוד יותר מהרגיל וכו'. ועי"ז יעזרוהו מן השמים להיות מוסיף והולך בשבירת מידות הרעות עד תומם.⁴⁶

הדרישה הגבוהה ללימוד תורה שבעל-פה ולבירור הלכה מאפיינת את השקפת העולם הליטאי, ובפרט את ישיבות ליטא. ר' שלום נח ברזובסקי כאמור אינו מזכיר כי לימוד התורה יכלול ספרות מוסר וקבלה אלא תורה שבעל-פה, היינו מסכתות התלמוד וספרי הלכה, מה שבהחלט מורה על אימוץ שיטת לימוד תורה בנוסח ישיבות ליטא. ר' שלום נח ברזובסקי אימץ, על פי רוב, את שיטת ר' אברהם וינברג, של חמש שעות לימוד תורה. אולם במקרים בודדים אימץ את גישת מורו, ר' משה מידנר,⁴⁷

44 ברזובסקי, נתיבות שלום לשובבי"ם (לעיל הערה 38), עמ' נט.

45 כתובות כ ע"א.

46 ברזובסקי, נתיבות שלום לשובבי"ם (לעיל הערה 38), עמ' ו.

47 משה מידנר היה נכדו של הרבי הראשון של סלונים מצד אמו, ותלמידו של הרב חיים סולובייצ'ק מבריסק שהיה ידוע כמתנגד דגול. מידנר ליקט שפע של תורות חסידיות וסיפורי

משגיח בשיבת ברנוביץ', שכתב ש"אם אין אדם יכול ללמוד חמש שעות רצופות ילמד לכל הפחות ג' שעות רצופות שגם זה ענין חשוב שקובע מקום לעצמו".⁴⁸ גם במכתבים שכתב לבני הישיבה הוא שב ומדריך כיצד יש לנהוג בשיבה בתקופה זו:

הנני מבקש ומייעץ ודורש שלכל בן ישיבה יהיה סדר קבוע של גמרא פשוט, לכל הפחות דף אחד ליום, ותרגישו אי"ה טובה גדולה מזה בכל הענינים, ומה טוב ורצוי שלימוד הגמרא יהיה כהכנה לתפילה. כנהוג אצלנו מדי שנה בשנה בימי השובבי"ם, בני הישיבה לומדים ה' שעות רצופות, לכל הפחות פעם בשבוע, ע"פ מה שמקובל שהוא כתענית משבת לשבת, מאד אשמח שגם השנה קבלו ויקבלו על עצמם בני הישיבה ללמוד, ויהי רצון שהלימוד יעלה לרצון לפני אדון כל.⁴⁹

מכתב זה, כבר מבטא מתינות ביחס לאינטנסיביות לימוד התורה. ר' שלום נח ברזובסקי אמנם עדיין רואה אידאל בלימוד במשך חמש שעות ללא הפסקה, אך כבר ממתן עצמו 'לכל הפחות פעם בשבוע' ולא פעם ביום. כששאלתי את תלמידיו על השקפתו העולה ממכתב זה, הם השיבו כי תמיד היה קיים פער בין התורה הכתובה, המחשיבה את לימוד התורה בימי שובבי"ם כשמירה כנגד פגם הברית וככפרה על כישלון שמירת הברית, לבין המציאות. ר' שלום נח ברזובסקי הבין זאת וכתב ברוח זו כבר בימי חולשת גופו, עבור קהל חסידיו שלא יכול היה לעמוד ברף הגבוה שהעמיד בספריו.

לדעתי, התפתחות מנהג זה בחסידות סלונים משקפת תהליך חברתי מעניין בחברה החרדית. במנהג הקבלי, שיסודו בספר הזהר, חל מפנה מן המיסטיקה החסידית אל עבר הכיוון הלמדני. כך, בכתיבתו על תיקון שובבי"ם נמנע ר' שלום נח ברזובסקי מן השימוש בשפה הכוללת מונחים קבליים, ושפתו קרובה יותר לזו של תורות מוסריות בעניין שבירת היצר, שרווחו בשיבות המתנגדים.

פרישות ומיניות בין ליטאים לחסידים

כיום ההבחנה בין ליטאים לחסידים אינה חדה וברורה כפי שהייתה בעבר, אף שבתחומים שונים ההבדל רב מן הדמיון. ליטאים וחסידים חיים אלו בצד אלו בשכונות מעורבות, הבנות לומדות לעיתים באותה רשת חינוך (למשל 'בית יעקב'), ונראה כאילו דגם הישיבות הליטאיות שאומץ בקהילות החסידים היה נחלתן מאז ומעולם. אם כן מה מבדיל כיום בין חסידים לליטאים? כמדומני, בחירת אתוס אידאל הקדושה אשר מתבטא במנהג שובבי"ם, קיבל משנה תוקף במספר חסידיות במאה העשרים. אמנם היו לכך יסודות קדומים עוד מראשית החסידות, אך נראה כי הרחבת

חסידים, ולאחר מותו הביא חסיד סלונים אהרון לוריא לדפוס את כתב היד של מידנר תחת השם: כתבי קודש, ירושלים תשכ"ו (להלן: מידנר, כתבי קודש).

48 ראו: ש"נ ברזובסקי, תורת אבות, ירושלים תשנ"ד, עמ' קפו, סעיף כד; מידנר, כתבי קודש (לעיל הערה 47), עמ' רלו.

49 ברזובסקי, נתיבות שלום: מכתבי קדש, ירושלים תשע"ד, עמ' מו.

ערך הקדושה "במותר לך" קיבלה תנופה בעשורים האחרונים, ובתוך כך התגבר העיסוק באידאל הסגפנות המינית. כתוצאה מכך התפשט מנהג שובבי"ם - בחברה החרדית בכלל ובזו החסידית והקבלית בפרט - שבמרכזו העיסוק בענייני הגוף והמיניות. כפי שהראה בראון במאמרו על הקדושה, ניתן לתת לתופעה הסברים שונים ולשער השערות שונות. ניתן גם לראות במנהג זה תופעה חברתית מרתקת המאפיינת את חברה החרדית בימינו: גבולות בין קהילות שונות מיטשטשים באמצעות הטמעת מנהג קבלי מובהק, המניח במרכזו נושא וערך חסידי (קדושה ומיניות), לצד גלגולו ותמורתו כיום בדמות ערך ליטאי.

ר' שלום נח ברזובסקי מעיד על עצמו כי תקופת שובבי"ם התייחדה מאז ומתמיד בישיבת סלונים כתקופה שבה:

'אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה', וגם כאלו שבכל שנה לא התמידו כ"כ בלימודים, בשובבי"ם התרוממו מאד והיו מקפידים על לימוד ה' שעות רצופים והיו כאלו שמרוב מאמץ נחלו בגופם וקיימו בחי' ממות עצמו עליה ממש והייתה לזה השפעה על כל השנה.⁵⁰

כך, עצם הדרישה הגבוהה ללימוד תורה ללא הפסקה מהווה בסיס איתן לחסידות, הרואה עצמה בראש ובראשונה מחויבת לעולם לימוד התורה כפשוטו.

ר' שלום נח ברזובסקי שימש כמשך רוב חייו כראש ישיבה יותר מאשר כאדמו"ר. במידה רבה ראה לנגד עיניו ציבור שלם של חסידים שעליו לשמרו מפני החילון והמודרנה בראשית הקמת המדינה. ר' שלום נח ברזובסקי צידד בעמדה זו גם מתוך רצון להחזיר את עטרתה של חסידות ליושנה, לכור מחצבתה ולעקרונות המנחים של חסידות סלונים בראשית דרכה - קדושה ולימוד תורה. זו גם הסיבה שבחר לדבוק במודל חמש שעות הלימוד הרצופות של מייסד השושלת ובאתוס הקדושה של ר' משה מקוברין ומורו בעל ה'בית אברהם'.

ר' שלום נח ברזובסקי אף בחר לאמץ בימי שובבי"ם מנהגי תענית קדומים בעלי תוספות קבליות - תענית דיבור והתבודדות - ושילב בהם שיטת לימוד ישיבתית נוסח ישיבות ליטא. בהנהגה זו ביקש ר' שלום נח ברזובסקי לחולל מהפכה שתמנף את הישיבה החסידית ותבססה כמבצר של לומדי תורה מן המעלה הראשונה. בתקופה זו נערכים חידונים לתלמידי הישיבה הקטנה ופרסים שונים מחולקים ללומדים המתמידים ביותר. כך נמדד הגבר החסידי בשקדנותו הלימודית.

מלבד טבילה במקווה והתבודדות, עיקר הפעילות צריכה להתקיים בין כותלי הישיבה. שם, בין דפי הגמרא ותוך כדי פלפול בלימוד, ירחיק החסיד את מחשבותיו הזרות, הרעות, יפרוש מאשתו במקרה שהוא נשוי, או ישמור על עיניו ממראות אשר עלולים להביאו לידי מכשול בהגבירם את היצר המיני. כך למשל כתב ר' שלום נח ברזובסקי על השבת הסלונים בימי שובבי"ם:

שבת וברית אחד הוא. השבת היא שיא האור והקדושה ופגמי ברית הקדש הם שיא הכיעור החשך והרע, וכשזה קם זה נופל. אי אפשר להשיג נעם קדושת

השבת רק על ידי טהרת החומר מפגמיו המכוערים שכל מה שמזכך יותר ויותר החומר והטבע זוכה ומאיר בקרבו אור הש"ק [שבת קודש].⁵¹

חסידי סלונים מעידים כי נהג ברוח זו, וכך נוהג גם האדמו"ר הנוכחי. האדמו"ר מורה להשאיר את האברכים הצעירים בלילות שבת עד לשעות מאוחרות, גם לאחר שנסתיים הטיש, כדי שלא יגיעו לביתם ויקיימו יחסי אישות עם נשותיהם. באותה רוח הדריך והגדיר את היסוד הראשון של בית בישראל:

...בבית חסידי צריך גם גדרים פנימיים וגם גדרים חיצוניים. ישנם גדרים מה מדברים ומה לא מדברים ואפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו, שגם זה מגידים לו ביום הדין. היסוד של בית נכון הוא גדר מזה וגדר מזה. כל כולו צריך להיות גדרים וכך גם ביתו כל כולו מסויג בגדרים... ישנם בתים שאמנם נוהגים בהם כל מיני חומרות בדברים שחסידיים אולי לא כל כך שמו דגש עליהם, אך האמת שחסידיים הם המחמירים הגדולים ביותר, אלא שהחומרות שלהם הם ממין אחר, בעניינים העיקריים של יסודי התורה וחובות הלבבות בהם משקיעים את מיטב החומרות.⁵²

תחום הקדושה מעמיד פער ומתח בין מנהיגי החסידות והליטאות בימינו. עמדתם של אדמו"רי סלונים, כמו גם העמדה הנוהגת בחצר גור, אינה מייצגת את עמדת כלל מנהיגי החברה החרדית. ניתן להיווכח בהבדלים מהשוואה בין כתבי סלונים לכתבים של מנהיגים חרדים שאינם מחצר זו. להלן אציג את עמדתם של החזון איש והרב קנייבסקי, מגדולי הציבור הליטאי, שכתבו אף הם הדרכות לחתנים והנהגות בסוגיות אישות, זוגיות ומיניות.

החזון איש (1878-1953) נודע כאחד ממנהיגי הבולטים של החברה החרדית בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים. באיגרת הקודש, אשר כתב בבני ברק, הוא מתייחס, בדומה לשנ"ב, לשנת הנישואים הראשונה:

כתיב בפרשת כי תצא (כג, ה) כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יעבור עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח: ושמח את אשתו, כיצד משמחה? טבע שלה להתנהג על חינה בעיניו, ואליו עיניה נשואות, ועליו להשתדל להראות אהבה וקירוב ברבוי שיחה וריצוי. מה שאמרו באבות ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו קל וחומר באשת חברו, מכאן אמרו חכמים כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו לירש גהנום. אינו צריך לריצוי מדבר, ולא בשנה ראשונה שצריך השתדלות התאחדות שזה כוונת היצירה והיו לבשר אחד.⁵³

51 שם, עמ' מד.

52 שם, עמ' טז-יז.

53 י"י קניבסקי, 'אגרת א: חיובי בעל לאשתו', בתוך: קובץ אגרות קדש: ד' אגרות יקרות – מרן בעל החזון איש וג' אגרות יקרות ממרן בעל הקהלות יעקב, בני ברק תשמ"ו (להלן: קניבסקי, קובץ אגרות קדש).

החזון איש מקנה חשיבות רבה לטיפוח הקרבה בין איש לאשתו כמו גם למחויבותו של האיש להראות לאשתו את אהבתו, על ידי דיבור בגוף נוכח, ושיתופה בקורותיו ובחוויותיו מחוץ לבית. באיגרות נוספות הוא דן באיסור הוצאת זרע לבטלה כתוצאה מקרבה לאישה, אולם הוא מתיר לאיש להתבונן באשתו, וכן מותר לו ליצור מגע גופני גם שלא על מנת להגיע ליחסי אישות. יתרה מזאת, הוא מזהיר מפני פרישות, שכן היא יכולה להגביר את החטא בהרהור. החזון איש עורך הבדלה בין יחידי סגולה, שאולי יכולים להימנע מהוצאת זרע לבטלה, לבין כלל האדם. לאור דבריו, האדם מן השורה מחויב להלכה אשר מנחה אותו, ואין הוא צריך להחמיר מעבר לגבולות ההלכה. דעה רדיקלית יותר ביחס למיניות איש ואשתו מייצג הרב יעקב ישראל קנייבסקי (1899–1985), ממנהיגיה הבולטים של היהדות החרדית-ליטאית. הרב קנייבסקי היה גיסו של החזון איש, ואף הרחיק בביקורתו על יחס אישות בחסידות. הוא כתב שלוש איגרות לחתן, וכתרתן: 'חובת הבעל לאשתו במצוות עונה'. באיגרת הראשונה הוא יוצא כנגד אלו שמבטלים מה שקיים בתורה – ביקורת שמיוחסת במידה רבה לחסידים. דוגמה לכך ניתן לראות במכתב שכתב הרב קנייבסקי עבור חסיד גור:

ומי שחוטף ובוועל מיד בלא קירוב ופורש תיכף ומיד ומתרחק ממנה, הנה הבעל שחוטף מלאכים בזה ובאמת לאמתו לא נגרע מתאוותו כלום ויצרו שלו מפוס בהחלט בהנאה שלמה, אבל אשתו לא נהנית כלל מהנהגה זו ואדרבה היא כואבת ומבווישת ובמסתרים תבכה.

בתוכחה כלפי אותו חסיד גור מזהיר הרב קנייבסקי כי על המעשה המיני להיות רצוי על שני בני הזוג ואסור שיהיה חד-צדדי. הרב קנייבסקי אף מורה לקיים פעמיים בשבוע את מצוות 'עונה'. גם במעשה עצמו קובע הרב כי:

הביאה צריכה להיעשות באופן שהאשה מפויסת, ומחוייב לפייסה על ידי חיבוק ונישוק עד שתתאוה להחיבור.⁵⁴

הרב קנייבסקי מציין באיגרת הראשונה כי:

אותם תלמידי חכמים הנוהגים בפרישות, מחויבים להסכמתה המלאה של האשה. ובידיעה שלמה שלה שהוא אוהב אותה ועושה זאת רק לשם התקדשות.⁵⁵

באותה נשימה הוא אף מסייג את הרשות לנהוג בפרישות ומורה כי:

חס וחלילה להתנהג במידת פרישות כשמכאיב בזה את אשתו התלויה בו ולא מחלה בלב שלם על מה שמחוייב לה.⁵⁶

54 שם, אגרת ראשונה.

55 שם, שם.

56 שם, שם.

מדברים אלו נשמעת עמדתו הברורה של הרב קנייבסקי, לפיה רק במקרה מיוחד של הסכמת שני בני הזוג ובמחילה מלאה של האישה תתקיים פרישות ללא איסור. הוא מזהיר מפני פגיעה בכבוד האישה, ברצונותיה ובקיום יחסי האישות ביניהם.

באיגרת השנייה כותב הרב קנייבסקי על החובה ההדדית לקיים יחסי אישות. לטענתו, האיש חייב לפקדה כאשר היא משתוקקת אליו, ולאשה אסור למנוע מבעלה חיי אישות, כי זו 'אכזריות גדולה כשפיכות דמים'.⁵⁷ גם בנקודה זו ישנה ביקורת כנגד העמדה החסידית בסלונים, המורה לקיים את המצווה 'כמי שכפאו שד'. אדרבה, לפי הרב קנייבסקי יש ליהנות ממצוות העונה, וחיבוק, נישוק וכדומה הם חלק אינטגרלי ממצווה זו ותכליתם לשם שמים.

האיגרת השלישית של הרב קנייבסקי עוסקת בנשים שאינן רוצות להרות בתכיפות. לפי דין תורה, הן מחויבות להיטהר ולקיים יחסי אישות, וכך גם האיש. רק כאשר ישנה הסכמה הדדית בין בני הזוג ניתן לקיים פרישות. בנוסף, לדעת הרב קנייבסקי חל איסור חמור על שימוש באמצעי מניעה, אף אם בני הזוג כבר קיימו מצוות פריה ורביה, להוציא מקרים שבהם רופא ממליץ להשתמש באמצעים אלו בשל סכנה הנשקפת לאישה. כדי להימנע מהתעברות תכופה, ממליץ הרב קנייבסקי להמתין חצי שנה לאחר לידה, וכן טבילה ביום השמונה עשרה למחזור האישה, כך שקטנים סיכוייה להתעבר.⁵⁸

נוסף לאיגרות אלו, המהוות עד היום עוגן לציבור הליטאי, נודע בציבור החרדי מכתבו של הרב קנייבסקי ל'אברך חסידי שרצה לנהוג בפרישות וגרם ששלום ביתו נהרס'.⁵⁹ במכתב זה יוצא הרב קנייבסקי כנגד אורחות הפרישות של אותו חסיד. מן הפן ההלכתי, הוא טוען כי מצוות עונה היא מצווה מדאורייתא, ומי שלא מקיימה אפילו יום הכיפורים ומיתה אינם מכפרים לו. במישור הזוגי, הוא מפנה אצבע מאשימה כלפי אותו חסיד, בקובעו כי הוא פוגע ברגשי אשתו, ועניין זה קרוב לדירו לפיקוח נפש. הרב קנייבסקי קורא תיגר על ההנהגות החסידיות המעלות על נס מנהגי פרישות, ומצביע על כך שבקשר הזוגי חייבת להיות אהבה מסוג של אהבת ידידים המושתתת על עזרה הדדית, חברות ויחסי אישות. יתרה מזאת, האישה צריכה ליהנות מקיום יחסי האישות ועל האיש לדאוג לכך. הוא אף מתריע וכותב כי מי שמקדים את ערך הפרישות לשמירת ההלכה הרי הוא חוטא. שמירת ההלכה משמשת אפוא כהבטחה לאיזון המיניות בחייו של האדם, ויש בראש ובראשונה לפעול על פיה.

אמנם, במקרים מסוימים הרב קנייבסקי מוקיר את ערך הפרישות. הבחירה לנהוג בפרישות צריכה כאמור להיות מוסכמת על האישה, והיא מיועדת רק לאנשי מעלה בודדים המאמצים אורחות פרישות עם נשותיהם, ואינה רצויה לכלל הציבור החרדי.

בין איגרות אלו לבין מכתבי ר' שלום נח ברזובסקי לחסידי סלונים ניכרים הבדלים רבים ועמוקים. הראשון שבהם מדגיש כי האיגרות מדגישות את הנאתה של האישה, ומטילות על האיש את החובה לסייע לחוויית העונג שביחסי המין. המגע הגופני בין בני הזוג נועד להעמקת הקשר ביניהם ואף אין הגבלה של ימים מסוימים לקיום יחסי אישות.

57 קנייבסקי, קובץ אגרות קדש (לעיל הערה 53), אגרת שנייה.

58 שם, אגרת שלישית.

59 וסרמן, חברת הקדושה (לעיל הערה 8), עמ' 344 הערה 103.

ההבדל השני נוגע לתוכן – תפישת המיניות הליטאית מאופיינת בהתייחסות מפויסת יותר כלפי יצר המין. גישה זו רואה את הזוגיות וחיי הנישואים כמרחב שבו יכולים איש ואישה לספק את צרכיהם המיניים בתוך גבולות ההלכה.

הבדלים בין נשים חסידיות לליטאיות

מלבד ההבדלים בתכנים, קיים הבדל בין נשים ליטאיות לחסידיות המתבטא במתח ובפער שהנשים חוות בין הפנים (משפחה) לבין החוץ (עבודה). הנשים הליטאיות והחסידיות יוצאות לעבוד מחוץ לבית. אלה גם אלה נפגשות עם החברה הכללית: דתית לאומית, מקהילות קונסרבטיביות או רפורמיות, אנשי החברה החילונית, מיעוטים החיים בישראל ועוד. יציאתה של האישה החרדית (גם החסידית) לשוק העבודה יחד עם 'תיק הקדושה' המוטל עליה מציב בפניה אתגר גדול. המתח בין הגבר החסידי לאישה גובר עקב סדר היום השונה של השניים. בעוד הגבר מנוע, למשל, מלהתבונן בנשים – שהרי ממילא רוב שעות היום הוא שקוע בלימודיו בין כותלי הישיבה – האישה כאמור יוצאת לעבודה. יציאה זו של האישה החסידית מחוץ לחברתה שלה, מנכיחה את חוסר ההלימה בין המרחב הפנימי למרחב החיצוני ויוצרת דיסוננס בין המודרנה והפתיחות שבחוץ להחמרה והסגירות שבתוך הבית החסידי. תחושת הפער ניכרת לא רק בהבדלים שבין נשות החסידות לחברה הכללית, אלא אף בין נשים חסידיות לליטאיות; כפי שעולה מדבריו של הרב קנייבסקי לעיל, הקו המנחה את חיי הזוגיות של האישה הליטאית נוקשה פחות לעומת האישה החסידית. משום כך, בפוגשן נשים ליטאיות, חוות הנשים החסידיות פער עצום בין ההקפדה וההחמרה בתחום הקדושה בעדת החסידים שלהן, למצוי בחברת הנשים הליטאיות. רחל (שם בדוי), תיארה את הקושי המהותי בכך:

כשאני יושבת עם חברה ליטאית לדוגמה, אני ישר מרגישה הבדל, באיך שהיא לבושה, בזה שהיא מספרת שהיא יוצאת עם בעלה לבלות. אצלנו אין דבר כזה. לא יוצאים יחד אף פעם. גם אם אני בחופש עם הילדים הוא לא יצטרף אלי. אנחנו מתארגנות כמה נשים לצאת והבעלים לא מצטרפים. פעם אחת הייתי אחרי לידה והוא הצטרף והוא הצטער על כך מאוד, וגם אני ומאז אני יוצאת איתן לבד. אני מנסה היום לא לשתף ולא לשמוע מחברות שאינן סלוניםמאיות על הזוגיות שלהן, כי לפעמים זה קשה לדעת קצת מה אנחנו מפסידות...

בשלב זה בשיחה עצרה רחל ואמרה:

תראי, סלונים היא מאוד חסידית. מאוד מאוד חסידית. נכון שבלמוד תורה הבחורים לומדים בדומה לישיבות ליטאיות, אך בקדושה אנחנו שמים וארץ (ראיון, 24.07.2014)

אמנם בענייני פרישות, מבחינה מהותית, חסידיות גור, תולדות אהרן וסלונים אינן רחוקות זו מזו. על אף השוני בפרקטיקות שונות, כגון הליכה של שני בני הזוג ברחוב יחד המותרת בסלונים לעומת גור, או האיסור בגור על חיבוק ונישוק בעת המשגל

בשונה מתולדות אהרן, עדיין נשאלת השאלה במה ייחודית סלונים? נראה לי כי התשובה לכך מבוססת על דימויה העצמי של סלונים לעומת חסידויות אחרות. כאשר שואלים חסידי סלונים במה הם שונים, תשובתם היא כי תחום הקדושה הוא מפעל חייהם. ואמנם דגש מיוחד מושם שם בשנה הראשונה לאחר הנישואים על 'נקי יהיה לביתו' – היינו, 'יהיה פרוש מאשתו בשנה הראשונה כדגם ליצירת מערכת זוגית נאותה. אמנם אין הנהגות של 'הרבה' (אדמו"ר) כמו בגור, אך התביעה ליצירת רף גבוה בקדושה נוכחת מאוד במשפחות החסידיות. החסיד הסלונאי, בשונה מההלכה היהודית, וכן מהנהגות חסידויות גור ותולדות אהרן, נתבע לריחוק מתמיד גם בזמן ה'מותר לו' מתוך יחסי כבוד ואהבה לאשתו. הקדושה מיועדת לעולמם הפרטי של הגברים, ולפיכך הנשים הסלונאיות יכולות לחוות את הקשר הזוגי בדרך שונה מהליטאיות. השאיפה בסלונים ליצור 'בן תורה עילאי' יוצרת חברה הטרוגנית, אשר מחולקת לפי המחמירים בקדושה והמקלים בה יותר. השאיפה של כל זוג בסלונים היא להיות חיי קדושה ואף להוסיף על עצמם חומרות שאינן משורת הדין ההלכתית, והיא שמזינה את מידת הריחוק והפרישות המלווה את חיי בני הזוג.

אחד מן ההבדלים הבולטים בין ההנהגות החסידיות לבין אלו הליטאיות מתבטא בכתובים. בעוד שבציבור הליטאי נכתבים ספרים המיועדים להדרכה מפורטת וישירה לגבר ולאישה הליטאיים, ברובה של החסידות לא נמצא שיח ישיר על הנושאים האינטימיים, הנושא אינו עולה לשיח בפרהסיה. אצל הנשים הדבר בולט עוד יותר והשיח על הקדושה וההכנה ליחסי אישות מונחל כתורה שבעל-פה, באמצעות מדריכה מוסמכת. במהלך חיי הנישואים ערוץ ייעוץ עם האדמו"ר אינו נגיש להן. כך, השגת ידע על שמירת ערך הקדושה נעשית באמצעות לימוד אישי, או באמצעות מפגשי נשים אחת עם השנייה, אשר במהלכן הן משתפות זו את זו, מקיימות לימוד משותף, או שומעות הרצאת אורחת.

במפגש של נשים חסידיות עם הטקסטים הללו, ניתן היה לראות כי מחד גיסא הן מדגישות כי נרקמת אצלן מעין גאוות יחידה של החסידות לעומת כלל הציבור החרדי, אולם מאידך גיסא, נוכחתי כי לא מעט נשים העלו קשיים שיש להן עם ההחמרות, במיוחד כאשר הן משוות כללי חומרה אלו לאלו של שכנותיהן שאינן חסידיות.

סיכום

במאמר זה ניסיתי לאבחן את תמורותיו של אתוס הקדושה בחייו של הגבר החסידי ושל האישה החסידית. כפי שהצגתי, בחסידות סלונים ערך הקדושה מעצב את חייו של החסיד משחר ילדותו, אולם המרחב שהקדושה משתקפת בו במיוחד הוא המרחב הזוגי.

במידה רבה מהווה חסידות סלונים מקרה בוחן עבור החברה החסידית והליטאית בימינו, בשל היותה חסידות הממזגת בין יסודות רציונליים-ליטאיים וחסידיים. מחקרי מעלה את המתח המובנה בחיי חסידי סלונים בין רצונם להחזיק בערך הקדושה והסגפנות, ההופך אותם לרדיקליים בחברה החרדית ומבדילם מן החברה הליטאית, לבין העמדתם את לימוד התורה כמזור וכמרפא לחטא המיניות, והפיכתם בכך את מעמד לימוד התורה בתוכם, במידה רבה, לשווה ערך ללימוד